

ODD IGLEBÆK

UTFORDRINGER FOR NORDISKE TREHUSBYER Forbildet Åbo

Bevaring av nordiske trebyer har vært gjenstand for en omfattende diskusjon siden 1950-tallet. Byene har vært utsatt for ulike trusler gjennom tidene. Historisk av branner, og i nåtid av rivingsprosjekt som har hatt til hensikt å gi plass til den moderne byen.

Åbo er en av plassene der man har arbeidet for å bevare trehusbebyggelsen.

Odd Iglebæk er arkitekt, journalist og medlem av Nettverket Den nordiske trebyen.

Åbo (Turku) er Finlands eldste by. Den ble grunnlagt på 1200-tallet med slott og domkirke. Fram til 1809 var Finland en del av Sverige, med Åbo som en hovedstad i øst. Fra 1808 til 1809 var det krig mellom Sverige og Russland, en del av Napoleons-krigene. Sverige tapte, og Finland ble et storhertugdømme under Tsar-Russland. Helsingfors, som ligger nærmere St. Petersburg, ble etablert som ny hovedstad i 1812.

Byen Åbo ligger ved munningen av elva Aura, og skipsfart og skipsbygging har i århundrer vært sentrale næringsveier – kombinert med trelast, maskiner, slakterier, tekstil, nærings- og nytelsesmidler. Det store skipsverftet, som nå heter Meyer Turku, ble etablert i 1737. I 1971 var det Finlands største arbeidsplass med 5 300 ansatte. Verftet er flyttet ut av sentrum og er fortsatt en av byens største og viktigste arbeidsplasser.

Åbo var som så mange andre nordiske byer opprinnelig bygd i tre. Det var billigst og enklest. Bare kirken samt husene til noen rike borgere og myndighetene var av stein. 4. september 1827 begynte det å brenne. Brannen varte i tre dager og ble den mest ødeleggende i nordisk byhistorie. 17 mennesker mistet livet, og 200 fikk alvorlige skader. Av byens 1126 eiendommer brant 780 ned. Også to kirker ble flammens rov. Tre fjerdepart av byens 12 000 innbyggere mistet sine hjem. «Det var et helvete. Det må ikke skje igjen!» var påbudet fra byens biskop.

Carl Ludvig Engel, tsarens arkitekt, kunne allerede 10. oktober, bare noen uker etter brannen, presentere planer for en ny by. Den skulle også bygges i tre, men i areal skulle den være dobbelt så stor som den gamle og med breie gater, opptil 28,5 meter. Dette for å forhindre at flammer skulle slå over fra en side til en annen.

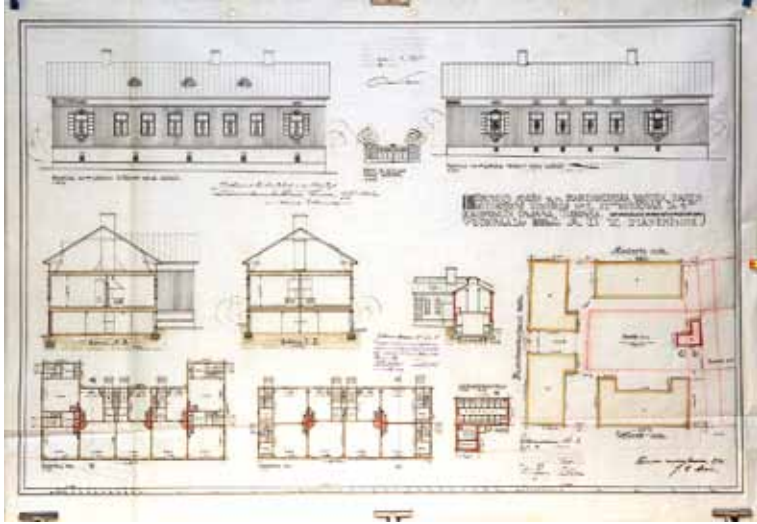
Kart av Åbo fra 1887 med sitt særegne rutenett.

Økonomisk var det uproblematisk. Det var staten, det vil si den russiske tsaren, som eide all grunn. Dermed kunne han dele ut land til den nye byen. De fleste som eide hus var relativt velstående, og alle som hadde mistet bygninger i brannen, fikk økonomisk erstatning for å bygge nytt. I tillegg fikk mange rett til å disponere ytterligere ei tomt i den nye byen, som de kunne bygge på. Dermed kom de fleste med makt og eiendom nesten bedre ut av det enn før brannen.

Byen vokste

Rundt år 1900 bodde 30 000 innenfor bygrensene og 10 000 utenfor der det var billigere å skaffe seg ei tomt. Ca 90 % av alle boliger var bygd i tre. I 1930, da det bodde 55 000 innenfor bygrensene, hadde andelen boende i trehus blitt redusert til ca 70 %. De fleste som bodde i trehus, bodde trangere enn dem som bodde i murhus. Det ble bygd byboliger med leiligheter i tre fram til 1920, men parallelt stadig flere bolighus i tegl og stein. Fra 1955 til 1965 kom den første rivebølgen, og utpå 1960-tallet bodde ikke lenger majoriteten i trehus.

En ny rivingsbølge på 1970-tallet, for plass til shopping og parkering, særlig i sentrum, reduserte antallet trebygninger ytterligere. Listige entreprenører og utbyggere slo seg sammen og fikk politisk støtte for en ganske profitabel og brutal byfornyelse. Det ble kalt for «Åbo-sjuka», forteller viseordfører i Åbo, Elina Ranatnen. Først i 1984 ble det vedtatt en bevaringsplan for byen. Den omfattet 340 hektar og besto primært av bydelene Port Artur, Martins og Mästaregatan, hovedsaklig bygget mellom 1900 og 1920. Hun sier at det i dag er stor enighet i byen om å bevare de gjenværende trehusområdene.

Typiske tegninger for de mange arbejderboligene i sentrale Åbo. Her for Mästaregatan med arkitekt Alexander Nyström og utbygger J.E. Arola 1924-1926.

Dronefoto av Port Arthur, en av Åbos 21 trehusbydeler. Foto: Markku Laaksonen.

Åbos sentrum er fortsatt basert på byplanen fra 1827 med et systematisk rutenett. I områdene rundt universitetet og domkirken samt langs hovedgatene måtte det bygges i stein eller tegl. Ellers ble det meste bygd i tre de første hundreårene. Planen hadde 208 kvarterer med samlet 903 tomter, hver på 56,9 x 56,9 m. Bare to bygninger var tillatt per tomt – en på hver side. Grøntområder kunne bare beplantes med løvtrær. Hvert hus kunne bare ha én etasje pluss loft. Kjellere måtte bygges i stein eller tegl.

Felleshus på gårdsplassen som utedo, vaskerom og eventuelle badstuer skulle være i mur. Taktekking måtte være stein, tegl eller metall. Tjæreimpregnerte takbord eller torvtak var forbudt. Fasadene skulle males gule og ikke røde. Bygningslovene ble stadig revidert, og i 1865 ble områdene for trehusbebyggelse redusert. Bygget man i tegl, så kunne man bygge like høyt som gatas bredde. Man kunne også bygge langs hele gatefasaden.

I dag finnes det trolig ingen ett-roms leiligheter igjen. De er blitt slått sammen til to-roms eller enda større, med innredet loft og kjeller i tillegg. For arbeidere med lave inntekter er det for dyrt å bo her nå. Folk med høyere inntekter har tatt over, og barnefamilier liker seg bra i områdene. Under sommeren kan man samles under løvtrærne. De er der fortsatt!

Offisielt fyller Åbo 800 år i 2029. Framfor alt ønsker Åbo å markere seg som kulturby med nytt konserthus, historisk museum og kunstgalleri. Den unike trehusbebyggelsen ser ikke ut til å bli løftet fram i jubileet.

Bevaring av trebyer i nordisk sammenheng

Bevaring av nordiske trebyer har vært en del av en omfattende nordisk politisk diskusjon siden 1950-tallet. Mange steder har beboere møtt planer om rivning med store protester. Et eksempel kan være Enerhaugen sentralt på Oslos østkant. Her trumfet kommunen sammen med boligkooperasjonen, dvs. OBOS, på 1960-tallet nybygg av fire store boligblokker i 13 til 15 etasjer. De små trehusene som hadde vært der, noen i flere hundre år, ble revet. Noen av dem ble gjenoppbygd på det norske Folkemuseet på Bygdøy. Der står de som et minne.

Andre steder gikk det bedre. Et eksempel er gamle Stavanger og et titalls norske «sørlandsbyer» fra Skudeneshavn til Åsgårdsstrand, som fortsatt er bevart. I Sverige er blant annet Kungälv, Kungsbacka og Mariestad eksempler på det samme. I Finland er områder i Tammerfors og Helsingfors viktige, i tillegg til ovennevnte. Særegent for Finland er at mange av trebyene er nøye planlagt og har arkitekttegnede trehus, sjøl om det bodde mest fattigfolk her. Alle nevnte steder, pluss mange flere, er en del av Nettverket den nordiske trebyen. Danmark er representert ved gamle Helsingør.

Den første omfattende kartlegging av trebebyggelse i nordiske byer og tettsteder ble gjennomført i 1972. 178 områder ble presentert med foto, tegninger og kartsisser. De var fordelt med 34 i Finland, 53 i Norge, 67 i Sverige, 17 på Færøyene og 7 på Island.

Flyfoto av Åbo i 1928 hvor fortsatt trehusbebyggelsen dominerer.

I Åbo, liksom de fleste andre av de mange nordiske trehus-byene, finnes det ingen systematisk oversikt over hvor mye som er revet og hvor mye som er bevart. Ser man på flyfoto fra 1928 og sammenlikner med dagens situasjon, er kanskje mer enn halvparten av de særegne trebygningene innenfor de gamle bygrensene borte. I hovedsak er de erstattet av seks og sju etasjers bygninger i betong. Lengre ut fra sentrum er mer bevart.

Heldigvis er det ikke blitt noen ny storbrann. Heller ikke bombing eller andre krigshandlinger har ødelagt mye trehus. Det har heller vært «utviklere» som i sin iver har redusert byens særegne arkitektoniske arv.

Boforhold i Åbo

I 1905 gjennomførte G. R. Snellman en undersøkelse om «de mindre bemedlede boforhold» i Åbo. Han fant at det i gjennomsnitt bodde 2,9 personer per rom. Innenfor bygrensene hadde ca 20 % av innbyggerne mindre enn 10 m³ luft hver. I forstedene var det enda mindre. Noen steder så lite som bare 5 m³ luft på hver. Det var vanlig med mange som leide i andre hånd; det vil si at de delte leiligheten med andre leiertakere. Det var opptil fem personer per leilighet i enkelte områder.

Boligene for de fattige var trange og små, fuktige, nedslitte og med mye gjennomtrekk. Veggene var gjerne dekket av gamle aviser. Vedkomfyrer og kakkelovner var vanlig til oppvarming. Det ble også utviklet en spesiell «åbo-typ» kakkelovn, som samtidig var komfyr. Møbleringen besto for det meste av klaffebord, kister og uttrekkssenger og et par pinnestoler. Småbarn sov i vogger.

Ofte var det en kombinasjon av primært ett-roms og eventuelt noen to-roms leiligheter i hver bygning. Både plassering av husene på tomtene, så vel som den detaljerte utformingen av bygningene, ble utført av profesjonelle, gjerne byplanarkitekter eller byggmestere. Stilen endret seg med tiden og moten. Tidlig på 1900-tallet var jugendstilen med dekorerte gavler og vindusinnramninger svært populær.

Arbeidet ble organisert av de nordiske riksantikvarer og ble startet av UNESCOs undegruppe ICOMOS (International Council of Monuments and Sites). All informasjon er samlet i publikasjonen *Trästäder i Norden*, utgitt av den norske og den svenske byggetjenesten. De omtaler sin bok som «en uvanlig guidebok».

Fortidsminneforeningen i Norge ga i 1974 ut boka *Trebyer i Norden*. Denne følger delvis opp ICOMOS undersøkelsen og stiller spørsmål om trebyene kan overleve. Men det er ikke noen systematisk registrering av hvor mye av den eldre trehus-bebyggelsen som er bevart/revet siden den store kartleggingen tidlig på 1970-tallet. Et framtidig mål kunne være å få svar på dette.

Nettverksbygging

Nettverket Den nordiske trebyen ble etablert under trebykonferansen i Trondheim i 2016, arrangert av den norske Fortidsminneforeningen sammen med søsterorganisasjoner i Danmark, Sverige og Finland. Nettverkets formål er bevaring, bruk og utvikling av historiske trebyer.

Utgangspunkt for denne artikkelen er deltakelse på tredagers-konferansen Gård og stadsrum i Åbo hösten 2024. Rekonstruksjon av 1700-talls trehus i Finland, bevaringen av Landshövding-hus i sentrale Gøteborg og utfordringene for den unike norske gruvebyen Røros, som er på verdensarvlista, var sentrale temaer kombinert med utflukter til trehusbyene Raumo, Nystad og Åbo. Neste store konferanse blir i 2026 i Fredrikstad og i Halden i Østfold. Den har tema «Arbeiderboliger og herregårder – bruk og bevaring». Fortidsminneforeningen i Østfold og i Fredrikstad/Hvaler sammen med Østfoldmuseene er arrangørene.